

Egyetemeszmék és tudományképek

Az európai egyetemek történetével foglalkozó kutatók ma általában meg-egyeznek abban a tekintetben, hogy a modern egyetemi rendszer első modelljei a XIX. század első felében születtek meg¹, s hogy az új típusú egyetemeknek egyszerre több funkciót is be kellett töltenie. Ezek a különböző, egymással olykor kimondottan ellenkező elvekből következő funkciók a gyakorlatban újra meg újra felszínre hozták a rendszer olyan belső ellentmondásait, amelyek kiküszöbölésére az egyetem-modellek keretei között nem sikerült tartós megoldást találni.²

Régen felfigyeltek például arra, hogy *ellentmondás* feszül az egyetem szervezeti struktúrája és a tudományok – különösen a modern empirikus tudományok – intézményes művelésének feltételei között. Az egyik neves elemző, Joseph Ben David – miközben magyarázatot keresett a német egyetemi struktúra figyelemre méltóan rugalmas önmegújító képességére – rámutatott például arra a paradox összefüggésre, hogy a tizenkilencedik század folyamán az új típusú német egyetem kiépítéséből közvetlenül nem következett a korabeli empirikus természettudományok fejlődése, sőt valójában *az ellenkezője* történt. „A professzori szerep eredeti struktúrája rosszul illeszkedett az empirikus tudományhoz. Az empirikus tudomány felemelkedését, amely az 1820-as évek végén kezdődött (az olyan úttörők munkásságának köszönhetően, mint Liebig, Johannes Müller és tanítványaik) *nem az új egyetem eredményezte, hanem a tudatos lázadás ennek filozófiája ellen...*”³

---

¹ Írásomban nagymértékben támaszkodom az MTA Filozófiai Kutatóintézetében „Az európai egyetem funkcióváltásai” címmel folytatott, az OTKA által is támogatott kutatás eredményeire, melyek azonos címmel tanulmánykötetben is megjelentek: Tóth Tamás (szerk.): *Az európai egyetem funkcióváltozásai. Felsőoktatás-történeti tanulmányok*; Budapest, Professzorok Háza, 2001. – (Mf Könyvek 18.) elektronikus formában: <http://www.fil.hu/tudrend/Tt/egy-kot/cimlap.htm>

² Tóth Tamás: *Az európai egyetem filozófusszemmel* – in: Tóth Tamás szerk.: im. 5. Tóth Tamás elsősorban a specializáció, professzionalizáció, autonomizálódás és intézményesülés kategóriáival jellemzi a modernizáció világtörténelmi folyamatának egyik döntő mozzanataként létrejött ún. modern egyetemeket, ahol az oktatás mellett az ettől többnyire független rendszeres kutatás is kulcsszerepet játszik, mégpedig úgy, hogy világosan elkülönültek egymástól a természettudományok, a társadalomtudományok és a kultúrtudományok, valamint az alapkutatás és az alkalmazott kutatás. 14 skk.

³ Joseph Ben David: *A német tudományos hegemonia és a szervezett tudomány megjelenése.* – in: Tóth Tamás (szerk.) *Az európai egyetem... 152.o.*

Az említett „európai egyetem” kutatáshoz kapcsolódó korábbi írásomban amellet érveltem, hogy ahhoz, hogy a Ben David által megfogalmazott paradoxon megszűnjék, meg kell fordítani a képet.⁴ A professzori szerep eredeti struktúrája ugyanis *valóban* rosszul illeszkedett a modern értelemben vett empirikus tudományokhoz. S az is jogos felvetése Ben Davidnak, hogy „Semmilyen bizonyíték nem támasztja alá, hogy a reform időszakában a német egyetemek tudományos produktivitását a reform idején domináns filozófiai gondolatoknak lehetett volna tulajdonítani. A filozófiai idealizmus és a romanticizmus csak néhány tudós képzeletét mozgatta meg.” Viszont, ha azt vizsgáljuk, hogy a XVIII-XIX. század fordulóján miként festett az élvonalbeli tudományok rendszere, milyen volt a tudományképe a vezető német egyetemek koncepcióit kidolgozó értelmiségnek, akkor az is világossá válik, hogy közelebbről milyen típusú empirikus tudomány-felfogás *ellen* lázadtak a húszas évektől a modern természettudomány első képviselői.

A filozófiatörténetből jól ismerjük az egyetemi reform idején uralkodó nagy idealista rendszerfilozófiai gondolatokat, ám jóval kevesebbet tudunk azoknak a tudósoknak a tudományos teljesítményéről, akiknek, úgymond, „a képzeletét megmozgatta a filozófiai idealizmus és a romanticizmus”. Pedig az újabb kutatók alapján már egyáltalán nem biztos, hogy az ilyen (a természetfilozófia álláspontján álló) tudósok csakugyan csupán néhányan voltak, és az sem, hogy „ezekben a filozófiákban az önmagáért vett kutatást általában spekulációnak tekintették.”⁵

A tudományfilozófiában Thomas Kuhn felleptéig természetesnek vették, hogy külön kell választani a tudomány működési feltételeit meghatározó külső „externális” összetevőket annak tartalmi „internális” tényezőitől. A Kuhn teremtette fordulat a tudományfilozófia látványos átalakulását hozta abban a tekintetben is, hogy az utóbbi évtizedekben az értelmezés terét kiterjesztette a tudományos tudás intézményes működésének és áthagyományozásának, valamint a *változó* tudományképek vizsgálatára is. „A tudományképek kettős „externális” és „internális” szerepet töltenek be. Egyfelől helyet teremtenek az ismeretszerzés bizonyos speciális gyakorlatainak, azon tevékenységek hierarchiájában, vagy más módon szervezett állagában, melyeket egy kultúra „magasabb rendűeknek” tekint: azaz *elhatárolnak, kodifikálnak és igazolnak* bizonyos kognitív tevékenységeket.”⁶ A „tudományképek” fogalomban a többes szám már magában is mutatja, hogy itt a tudományról való elképzeléseknek története van, nem öröktől fogva változatlanok, és sohasem pusztán leíró jellegűek: „Amikor képet adnak

---

⁴ „A kutatóegyetem prototípusa: a XVIII.sz. göttingeni egyetem” In: Az európai egyetem ... 73.o. <http://www.fil.hu/tudrend/Tt/egy-kot/bekes.htm>

⁵ J. Ben David: im. 152.o.

⁶ Márkus György: Tudományképünk változásai – in: Márkus Gy.: Kultúra és modernitás . T-Twins, Budapest, 1992.191.o.

arról, *mi* is voltaképpen a tudomány, egyszersmind arról is döntenek, mely tudás *jogosult* a kitüntetett ismeretelméleti autoritásra. ...Így a tudományképek történeti változásai összefüggenek mind a tudományos ismeretek felépítésével, mind az alkalmazásukat és fejlődésüket körülvevő társadalmi mátrixszal.”⁷

A tudománytörténet-írásban az utóbbi évtizedek valószínűleg legfontosabb fejleménye a romantika-kutatás terén tapasztalható: mindenekelőtt a stanford-i és főként a cambridge-i tudománytörténeti iskola tevékenységének köszönhetően⁸ ma már vitathatatlan, hogy a romanticizmus a tudománytörténet területén is önálló, tartalommal bíró, értelmes kategória, s hogy német területen a romantika korának tudományait zömmel egy olyan átfogó, önálló jellegzetes vonásokkal bíró tudományos (ún. humboldtiánus⁹) paradigma vezérelte, amely gyökeresen eltért mind a megelőző (cartesiánus és baconiánus), mind pedig a XIX. század második harmadától egyre erőteljesebben jelentkező („lázádo”) pozitivistá szemléletű tudományoktól. A XVIII. század második felében ugyanis egy markáns szervezeti változás és egyúttal egy ritkán tárgyalt tartalmi fordulat következett be a tudományok egyetemes történetében, melynek jelentőségével a felsőoktatás történeti kutatóinak is mind inkább számot kell vetniük. Kibontakozott – majd pedig rövid felvirágzás után le is tűnt – egy olyan átfogó tudományos paradigma, amely a XIX. század első harmadáig egyértelműen vezérelte a német (s a vonzáskörébe tartozó) tudományos kutatások jelentős többségét. Már idézett írásomban amellet érveltem, hogy ami a tudományok tárgyát, feladatát, társadalmi szerepét és rendszerének felépítését illeti, a humboldti egyetem-koncepciót megalapozó tudománykép egyáltalán *nem azonos* a későbbi, tehát a XIX. század húszas éveiben jelentkező, és a hetvenes-nyolcvanas évekre megszilárdult modern – pozitivistá megalapozottságú – természettudományok mögött fellelhető tudományképpel. S nemcsak hogy nem azonos, de a legtöbb lényeges szempontból az utóbbi még csak nem is mutat folytonosságot az előbbivel.¹⁰

---

⁷ Márkus i.m.: 192.o.

⁸ Ld. erről: Cunningham, A.- Jardine, N (eds.): *Romanticism and the sciences* Cambridge, 1990.; Nicolas Jardine: *The Scenes of inquiry ...* Cambridge 1991. – Az utóbbi években Magyarországon is indult ilyen irányú komplex kutatás. Ezek első eredményei a Gurka Dezső Által szerkesztett sorozat köteteiben olvashatók: 1. *A romantika terei*. Az irodalom, a művészetek és a tudományok intézményei a romantika korában. Gondolat Kiadó, Budapest. 2009.; 2. Gurka Dezső (szerk.): *Göttingen dimenziói. A göttingeni egyetem szerepe a szaktudományok kialakulásában*. Budapest: Gondolat kiadó, 23-40.o.

⁹ Az elnevezés szűkebb értelemben eredetileg Alexander Humboldt természetfilozófiai szemléletére, illetve a hasonló elvek alapján építkező holisztikus empirikus tudományokra vonatkozik, tágabb értelemben pedig a Wilhelm von Humboldt nyelvszemlélete által befolyásolt társadalomtudományokra is.

¹⁰ Állításomat az előzmények, mindenekelőtt a Wilhelm von Humboldtnak is mintát szolgáltató XVIII századi göttingeni egyetem bemutatásával igyekeztem alátámasztani. (Ld. mindenekelőtt Békés 1997; 2001; 2010.9)

A tudomány és az egyetem eszméje nem minden korban kapcsolódott szorosan egymáshoz. Az új típusú tudós társaságokat, akadémiákat szervező Leibniznek például meglehetősen rossz véleménye volt korának egyetemeiről, elavult, haldokló intézménynek látta őket. A XVII–XVIII század fordulóján az egyetemi oktatók – egy rohamosan avuló ismeretanyag birtokosai – és a korszerű tudást megteremtő akadémikusok között alig folyt párbeszéd, és a közöttük egyre mélyülő kommunikációs szakadék immár veszélyeztette az egyetemek alapfeladatának teljesítését, a gyakorlati képzést is. A tudósok pedig szembekerültek a problémával, hogy kutatási eredményeiket egyre nehezebben tudták egy szélesebb értő befogadó közegnek átnyújtani. Míg például a XVI–XVII. századi tudósok a kísérleteiket a művelt laikusok előtt mutatták be, addig a XVIII. század elejére Európa szerte előtérbe került az ifjúság oktatásának és nevelésének, valamint az utánpótlás kiképzésének feladata, vagyis sürgetővé vált a megteremtett új eredmények *intézményesített átadásának* programjának kidolgozása: az egyetemi reform kérdése.¹¹

Az egész Európán végigsöprő egyetemalapítási hullám eleinte csak tovább mélyítette a válságot, hiszen – miközben az egyes uralkodók hatalmi szimbólumaként sorra alapították az új egyetemeiket, az intézmény funkciója és belső szerkezete sokáig alig változott. Különös *kivételt* jelentett a brit perszonálunió alá tartozó Hannover állami Göttingenben 1737-ben alapított Georgia-Augusta királyi egyetem. Nagy szerepet játszott az egyetem anyagi felvirágzásában, hogy a brit uralkodóház egyben európai pozícióinak megerősítésére szolgáló hídfőállásként tekintett rá. Ez a tendencia csak erősödött Amerika függetlenségének kivívása nyomán. Így az angolszász és német intézményi hagyományok *kereszteződésének*, valamint több speciális külső és belső tényező szerencsés együttállásának köszönhetően új egyetem típus született: a göttingeni egyetem lett az első *kutatóegyetem* a felsőfokú oktatás történetében.¹²

Az akadémiai stúdiumok feladatait megfogalmazó gazdag filozófiai irodalomból, ha csak a fakultásokról szóló elgondolásokon végigtekintünk, akkor

---

¹¹ Ezek az összefüggések foglalkoztatták Leibniz-et is. Sőt, egyre több okunk van feltételezni, hogy még mindig jelentős mennyiségű kiadatlan kéziratai rejthetnek olyan egyetem-szervezési és pedagógiai írásokat is, melyek talán jelentősebbnek mutathatják szerepét az új típusú egyetem gondolatának megszületésében, mint azt korábban feltételeztük. Ld. erről bővebben: Békés V.: A hiányzó paradigma Latin betűk kiadó, Debrecen, 1997.1.2. fej.

¹² Az elmúlt másfél évtizedben több tanulmányban igyekeztem részletesen igazolni azt a tételt, hogy a göttingeni egyetem minden későbbi kutatóegyetem modellje, s egyben születési színtere és centruma volt az általam „göttingai paradigmá”-nak elnevezett, a holisztikus szemléletű természetfilozófia módszertani mintáit átfogó és a romantika tudományos teljesítményét vezérlő paradigmának. Ld. ezek közül: „A hiányzó paradigma”; „A kutatóegyetem prototípusa: a XVIII.sz. göttingeni egyetem” In: Az európai egyetem ... – 73–94. o. <http://www.fil.hu/tudrend/Tt/egy-kot/bekes.htm>, “Egyetemek a romantika korában” in: Gurka Dezső (szerk.): *A romantika terei*. Gondolat Kiadó, Budapest. 2009. 17–28.o.; A göttingai paradigma. In: Gurka Dezső (szerk.): *Göttingen dimenziói*. Gondolat kiadó, Budapest. 23–40.o.

láthatjuk, hogy a tudományok számunkra ismerős rendszere csak a XIX. század legvégére szilárdult meg. Jól mutatja a folyamat egyes állomásait három klasszikus írás. Az egyik: Kant 1794 és 1798 között keletkezett késői műve: *A fakultások vitája*.¹³ A másik: a pályafutását kezdő Schelling 1802-ből származó jénai *Előadásai az akadémiai stúdium módszeréről*¹⁴, a harmadik pedig Wilhelm Windelband 1894-ben elhangzott strassburgi rektori beszéde: *Történelem és természettudomány* címmel¹⁵. Az utóbbi két írásban alapvető különbözőségük ellenére vannak közös vonások: mindkettő elsősorban az egyetemi hallgatóság számára készült nyilvános előadás. Mindkét előadás a maga sajátos módján hozzászólás a Kant által kezdeményezett „fakultások vitájához”.

Ismeretes, hogy Kant a Fakultások vitájáról szólva a filozófia helyét az egyetemi kar *alsó* fakultásában jelöli ki. Szemben ugyanis a három *magasabb* fakultáshoz tartozó orvostudományi, a jogi és a teológiai képzés gyakorlati céljával és partikuláris (pl. állami) érdekeknek alávethető funkciójával, az alsóbb fakultáshoz tartozó osztályok célja csakis a minden partikularitástól független igaz ítéletek előállítására. „Alsóbb fakultásnak azt az egyetemi kart nevezhetjük, amelyiknek tanai, melyekkel foglalatostokodik, *nem használtatnak zsinórmértékül valamely felsőbbség parancsára* (s csak amíg nem használtatnak, nevezhetjük alsóbb fakultásnak.)”¹⁶

Nem térhetünk ki itt annak a kölcsönös viszonyoknak az elemzésére, amelyet Kant a felső és alsó fakultások között, illetve a fakultások és az állam, valamint a fakultások és a nép között jogosnak és helyénvalónak tart. Csakis azt a *tudományképet* vesszük szemügyre, ami ebből az osztályozásból előtűnik. Az első és legfontosabb jellemző, hogy a szokásos értelemben vett valamennyi tudományszak a filozófiai, tehát az *alsóbb* fakultáshoz tartozik.¹⁷ A filozófiai fakultás meghatározó vonása, hogy az igazság nyilvános bemutatására törekszik. Két osztálya tartozik alá: közülük az egyik a *történeti*, másik a *tiszta észbeli* ismereteké. A történeti osztályhoz tartoznak a történelem, földrajz, a tudós nyelvismertet és a humaniorák, „mindazzal egyetemben, amit a természetrajz tapasztalati tudományai nyújtanak”. A másik osztály a *tiszta észbeli ismereteké*. Itt foglalnak helyet a tiszta matematika, a tiszta filozófia, a természet és az erkölcsök metafizikája, valamint „rá tartozik a tudományosság két felének kölcsönös egymásra

¹³ Kant: A fakultások vitája három szakaszban. Ford. Mesterházi Miklós. In: Kant: Történetfilozófiai írások. Vál. Mesterházi Miklós. Ictus, 1995-97.335-457. o.

¹⁴ F.W.J.Schelling: Előadások... (Révai Gábor ford.) in: Magyar Filozófiai Szemle 1985/3.

¹⁵ In: W. Windelband: Preludiumok. Vál. és ford. Szemere Samu. Franklin, Bp. 1925.

¹⁶ Kant im. 358.o.

¹⁷ Ide vonatkozó tanulmányában Redl Károly körültekintően bemutatta, hogyan kapcsolódik a XII-XIII. században kialakult európai egyetemi fakultásokhoz ez a sajátos kanti felosztás. Ld. Redl: A fakultások vitájának előtörténetéhez. In: Tóth Tamás (szerk.). Ld. még ugyanott: Ferencz Sándor: A középkori egyetem.

vonatkoztatottsága is.”¹⁸ Kant nem részletezi e tudományoknak sem a tárgyát, sem a módszereit, de maga az osztályozás elég jól tükrözi a tudományágaknak a német egyetemeken ekkortájt jellemző arányait. Kant az empirikus természettudományok (*a természetrajz tapasztalati tudományai*) helyét a történeti osztályban állapítja meg¹⁹. Észrevehető, hogy a későbbi értelemben vett természettudományokat (de a pl. a nyelvtudományt sem) nem is lehet elhelyezni ebben a szisztémában.

A XVIII. század végi „filozófiai” „természetrajz tapasztalati tudományairól” képet kaphatunk Schelling 1802-es előadásaiból. Egyértelműen kiolvasható például, hogy az ezernyolcszázad évek legelejének paradigmaadó tudománya a *filozófiai filológia* volt²⁰. „Egyetlen olyan elfoglaltságot sem ismerek, amely a régi nyelvek tanulásánál alkalmasabb volna arra, hogy ifjú korban első gyakorlat legyen az ébredő elmének, az éleslátásnak és az alkotóerőnek. Itt ugyanis nem a nyelv elvont értelemben vett tudományáról beszélek, amennyiben a nyelv mint az ész belső típusának közvetlen lenyomata valamilyen tudományos konstrukciónak a tárgya. Úgyszintén nem a filológiáról, amelyhez a nyelvismeret úgy viszonyul, mint az eszköz a maga jóval magasabb rendű céljához. A pusztán nyelvtudóst csak tévesen nevezik filológusnak; a filológus a művésszel és a filozófussal együtt a legmagasabb fokon helyezkedik el, vagy még inkább mondhatjuk azt, hogy a művész és a filozófus egyesülnek benne.”²¹ Éppen ezért több pusztán szemléletes hasonlatnál, amit a természetkutató munkájáról mond: „Értelmünk közvetlen művelése az, amikor egy számukra halott beszédből felismerjük az élő szellemet, és ez a viszony ugyanaz, ami a természetkutató és a természet viszonya.... Aki a természetet pusztán empirikus úton akarja kutatni, annak különösen szüksége van arra, hogy mintegy legjobb tudója legyen a természet *nyelvének*, hogy megértse a számára halott beszédet. A magasabb értelemben vett filológiára ugyanez vonatkozik. A Föld olyan könyv, amely igen különböző korok töredékeiből és rapszódiaiból áll össze. Minden ásvány valódi filológiai probléma.”²²

---

¹⁸ Kant: A fakultások vitája – im. 360.

¹⁹ Fontos hangsúlyozni, hogy a ’történeti’ itt nem a diakronicitást, hanem sokkal inkább az *egyedit* megjelenítő, leíró megközelítést jelenti. Vö.: N. Jardine, J. A. Secord, E. C. Spary: *Cultures of Natural History*. Cambridge UP. 1996. 3.o.

²⁰ Ld. erről bővebben: Békés V.: *A filológusok alkonya* c. megjelenés alatt lévő írásomat (in: Gurka Dezső szerk.: *A középkor vetületei*; Gondolat kiadó, Budapest 2011.)

²¹ Ismeretes, hogy pontosan ilyen értelemben beszélnek a filológiáról a Schlegel fivérek és például Wilhelm von Humboldt is.

²² Sokat mondó az idézet folytatása is: „A geológiában várat magára az a Wolf, aki a Földet éppúgy részeire bontja, mint Wolf Homéroszt, és megmutatja összetételét.” – Friedrich August Wolf, halle-i klasszika-filológus. 1795-ben megjelent *Prolegomena ad Homerum* c. óriási feltűnést keltő könyvének ún. „két Homérosz” koncepciója lázba hozott egy egész fiatal tudós generációt. Ld. bővebben: Békés: *A filológusok alkonya*. (megj. alatt)

Schelling a természet megismerésének és szemléletének két szembenálló módjáról beszél: „Az egyik úgy tekinti a természetet, mint az ideák szerszámát, vagyis általában mint az abszolútum reális oldalát, amely eszerint maga is abszolút; a másik a természetet önmagában vizsgálja, mint ami el van választva az idealistól, vagyis a maga viszonylagosságában. Az előbbit általában filozofikusnak, az utóbbit pedig empirikusnak nevezhetjük, és értéküket illetően úgy teszünk föl a kérdést, hogy megvizsgáljuk, vajon az empirikus szemléletmód elvezet-e egyáltalán és bármilyen értelemben a természet *tudományához*?”²³ A válasz természetesen negatív: „Ha a tudomány fogalmához lényegileg hozzátartozik, hogy nem atomisztikusan, hanem egyetlen szellemből van fölépítve, és az egésznek az ideája az, amely megelőzi a részeket, nem pedig fordítva, akkor már ebből is kiderül, hogy ezen az [empirikus] úton lehetetlen a természet igazi tudománya.”²⁴

Majdnem száz évvel később Windelband is a filozófia és a tudományok aktuális viszonyának elemzéséből indul ki, amikor megállapítja: „... a filozófia a mostani formájában is, *amikor levetett minden metafizikai vágyakozást*, elég erősnek érzi magát ama nagy kérdésekkel szemben, amelyeknek, valamint történetének jelentős tartalmát, azonképen értékét az irodalomban és helyét az akadémiai oktatásban is köszöni.”²⁵

Ez a rektori beszéd egy már gyakorlatilag befejeződött átrendeződés nyomán, a társadalom- és természettudományok új rendjével szembesíti hallgatóságát. A metafizikai tradícióból kilépve, amely a valóság legvégső törvényszerűségeit örök változatlan elvekben kereste, a modern természettudományok arra tanítanak bennünket, hogy „a létezőt a rajta végbemenő történés állandó szükségszerűségével definiáljuk” a platóni eszme helyett. A két előadás nyilvánvaló szemléletbeli különbsége látványosan mutatja, hogy milyen fejlődési utat jártak be azok az új típusú modern tudományok, amelyek a lehető legnagyobb mértékben függetlenítették magukat a klasszikus német filozófia spekulatív, dialektikus rendszer-szemléletétől.

Minden logikai kísérlet, „univerzalisztikus tendencia” elhibázott – mondja Windelband – amely *félreismerve az egyes tudásterületek autonómiáját*, „valamennyi tárgyat egy s ugyanazon módszer kényszerének akarta alávetni”²⁶ A tapasztalati tudományok osztályozását tisztán módszertani elvek szerint, biztos logikai fogalmakra kell alapozni. A felosztás kizárólag megismerésük formális jellegére vonatkozik, tartalmukat nem érinti. Ekkor kerül sor a nevezetes két új kategória bevezetésére is: „Az egyik oldalon levők egyetemes törvényeket keresnek, a másik oldalon levők különös történeti tényeket.... Így aztán azt mond-

---

²³ Schelling: im. 882.

²⁴ Schelling: im. 883.

²⁵ W. Windelband: Történelem és természettudomány – Preludiumok 116.o.

²⁶ Uo. 116.

hatjuk: a tapasztalati tudományok a valóság megismerésében vagy az egyetemest keresik a természettörvény formájában, vagy az egyest a történetileg meghatározott alakban... Amazok törvénytudományok, emezek eseménytudományok; amazok azt tanítják, ami mindig van, emezek azt, ami egyszer volt. A tudományos gondolkodás – ha szabad új műszókat képezni – az egyik esetben nomotetikus, a másikban idiografikus.”²⁷

Természetesen Windelband is tudatában van annak, hogy az egyetemi fakultások rendje és a tudományok megreformált szisztémája nem illeszkednek egymáshoz, de ebben csak *praktikus* problémát lát: „Alig kell említeni, hogy a felosztások, amelyekről itt szó van, nem fedhetik a tudományoknak a fakultások elhatárolásában található tagolását. Ez az egyetemek gyakorlati feladataiból és történeti fejlődéséből eredt. A gyakorlati cél itt gyakran egyesítette, amit tisztán elméleti szempontból külön kellene választani, s szétszakította azt, amit szorosan össze kellene kapcsolni; s ugyanaz az indíték a tulajdonképeni tudományos diszciplínákat sokszorosán összeolvasztotta a gyakorlatiakkal és technikaiakkal.” Sőt a rektor, mondhatni, szükségből erényt kovácsolni látszik: „De azért nem kell azt hinni, hogy mindez kárára volt a tudományos tevékenységnek: a gyakorlati vonatkozásoknak itt is az az eredményük volt, hogy gazdagabb és elevenebb kölcsönhatást hozott létre a különböző munkaterületek között, mint talán az egyeteműek elvontabb összefoglalásainál jött volna létre, amelyeneket az akadémiákban láttunk.”²⁸

Ám végül is a tudományképben bekövetkezett változások előbb-utóbb visszahatottak az egyetem eszméjére, s Windelband rektori beszéde éppen e jelentős fordulat egyik fontos dokumentuma.²⁹

Ez a változás nem pusztán azt jelenti, hogy egy-egy diszciplína taxonómiájában új, pontosabb fogalmak jelentek meg, kiszorítva az elavultakat, hanem azt is, hogy a tudományszakok közötti határok maguk is eltolódtak, olykor elmosódtak, s ennek következtében a tudományok egész hagyományos rendszere is megváltozott. A nagy paradigmaváltás folyamatának végére kialakult a modern tudományok normáinak és előfeltevéseinek új szisztémája, s egyúttal tudományképünk maga is radikális változáson esett át. S nem csak a modern tudományok ideológusai igyekeztek szabadulni a klasszikus német filozófiai rendszerekben kidolgozott tudománytan(ok) örökségétől, hanem maguk a filozófusok is lemondani látszottak arról, hogy a nyilvánvalóan sikeresen fejlődő modern tudomá-

---

²⁷ Windelband: i.m.120.o. További elemzésre itt nincs mód, de feltétlenül megjegyzendő, hogy Windelband ezt a tipológiát nem tartalmi, hanem módszertani osztályozó elvnek tekintette. (121.o.)

²⁸ Im. 121.o.

²⁹ „Mindamellert azok az eltolódások, amelyeket a német egyetemek fakultásrendje, különösen az előbbi *facultas artium* tekintetében az utolsó évtizedekben tapasztalt, bizonyos hajlamot mutatnak arra, hogy a tagolás módszertani motívumainak nagyobb jelentőséget tulajdonítsanak.”Windelband: i.m.: 117.o.

nyok metafizikai alapjait és metodológiai előfeltevéseit folyamatosan filozófiai reflexió tárgyává tegyék. Így nem csak a klasszikus német filozófusok tudományra vonatkozó konkrét elképzelései merültek lassan szinte teljesen feledésbe, hanem velük együtt eltűnt az a sajátos tudománykép is, amely alapján a XVIII–XIX. századi német filozófusok a kortárs tudományokat igyekeztek *egyetlen organikus* rendszerben értelmezni. Pedig *ez* a tudománykép orientálta Wilhelm von Humboldt az új felsőoktatási intézmény, a berlini kutatóegyetem koncepciójának kidolgozásában. Ezért illeszkednek rosszul a tizenkilencedik századi fakultásrendjébe az új típusú empirikus természettudományok, s ezért mondhatta joggal Ben David, hogy az empirikus tudomány felemelkedését, amely az 1820-as évek végén kezdődött „... *nem az új egyetem eredményezte, hanem a tudatos lázadás ennek filozófiája ellen...*”³⁰

---

³⁰ Lásd 3. lábjegyzet!